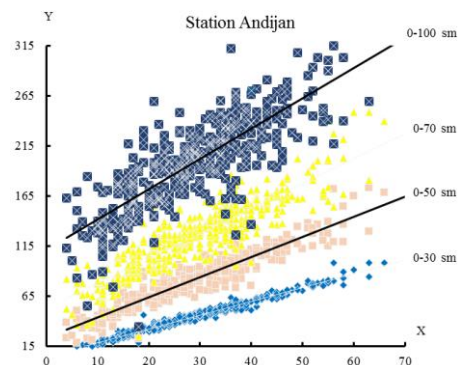
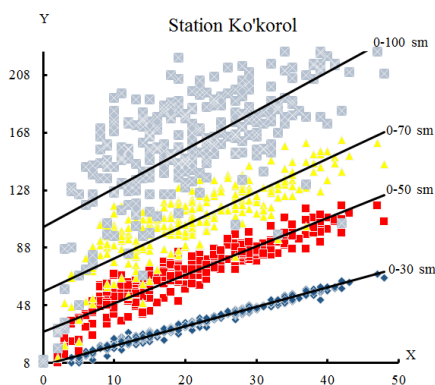

tions developed and reflected in applied and basic researches on meteorology, climatology agricultural meteorology, soil climate, soil geography, and GIS mapping as well.

In foreign countries there are the special services, designed to monitor the status of soil fertility where according to the conclusions of experts and scientists land is regularly withdrawn from an agricultural use for improvement and fertility restoration that provides safety of ecological functions of soils.

In this connection, it is necessary to underline that studying of temperature of air, humidity of soil by depths and its influence on growth, development and formation of elements of cotton productivity and fiber quality will allow to improve system of agrometeorological maintenance cotton growing.

Picture1. Values of interrelation of productive soil humidity at surface from 0-20 cm with soil humidity at depths 0-30, 0-50, 0-70 and 0-100 cm are shown on cotton fields of Dalverzin and Savayastations

In Figure 1 can be traced the existence of patterns of productive topsoil moisture at 0-20 cm and the values of soil moisture at different depths. It means that if for the objective or subjective reasons there is no data about reserve productive humidity of soils at depth of 0-20 cm under the diagram it is possible to define predicted value of productive humidity of soil.

Studying of soil temperature regime, its influence on growth, development and formation of elements of cotton productivity (open and mature bolls) will allow to develop a method of an estimation and the forecast of a condition and productivity of plants, expand and improve quality of agricultural meteorology maintenance not only cotton-growing but also other priority agricultural crops of Uzbekistan in the conditions of climate change.

References

1. Abdullaev A.K., Sultashova O.G. Of the island the thermal mode and long-term values of temperature of soil on various depths on territory of Uzbekistan. – Tashkent: RHI, 2008. – P. 164.
2. Muminov F.A., Abdullaev A.K. Agrometeorological an estimation moisture security moisture maintenance cotton crops. – Hydrometeorological publishing house. 1974. – P. 86.
3. Ulanova E.S., Rymar A.L. About communication of stocks of a productive moisture in various layers of earth under winter wheat during the autumn period. 1963, release 131. – P. 53-63.
4. Ulanova E.S., Sirotenko O. D. Methods of the statistical analysis in agricultural meteorology. - Hydrometeorological publishing house 1968. – P. 198.
5. Urbah V. Ju. Biometric methods. - Moscow: Publishing house "Science", 1964. – P. 415.

REZYUME. Maqolada agrosanoat majmui uchun agrometeorologik xizmatlarni kengaytirish va sifatini oshirish imkonini beruvchi ob-havo sharoitiga, tuproq namligiga (turli chuqurlikdagi mahsuldor tuproq namligi) qarab hosildorlik holatini, ekinlarning hosildorligini baholash usuli o'rganiladi va ishlab chiqiladi.

РЕЗЮМЕ. В статье исследуется и разрабатывается метод оценки состояния продуктивности, урожайности сельскохозяйственных культур от погодных условий, влажности почвы (продуктивной влажности почвы на различных глубинах), позволяющий расширить и улучшить качество агрометеорологического обслуживания агропромышленного комплекса.

SUMMARY. The article explores and develops a method for assessing the state of productivity, crop yields depending on weather conditions, soil moisture (productive soil moisture at various depths), which allows expanding and improving the quality of agrometeorological services for the agro-industrial complex.

УДК 611.91+616-053.5

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR YUQORI YUZ KO'RSATKICHINING MORFOMETRIK TAHLILI

G.J.Ulug'bekova – *tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent*

Sh.A.Adhamov – *talaba*

Sh.A.Mamasoliyeva – *assistent*

Sh.Y.Bustanov – *assistent*

Andijon davlat tibbiyot instituti

Tayanch so'zlar: kraniometrik tekshiruv, yuz yuqori qismining balandligi, yuqori yuz ko'rsatkichi, yonoq diametri, morfometrik tahlillar.

Ключевые слова: краниметрическое исследование, высота верхней части лица, верхний лицевой указатель, диаметр щеки, морфометрические анализы.

Key words: craniometric examination, height of the upper part of the face, upper face index, cheek diameter, morphometric analyses.

Kirish. Antropometrik tadqiqotlar – jismoniy rivojlanish yosh standartlari ko'rsatkichlarni tahlil qilishning muhim elementidir. Aniqlangan og'ishlar xavf omillari yoki ma'lum kasalliklarning belgilari bo'lishi mumkin. Rejalashtirilgan antropometriya usuli bilan bolaning jismoniy rivojlanishini nazorat qilish qat'iy belgilangan vaqt oralig'ida tizimli ravishda amalga oshirilishi kerak. Antro-

pometrik tadqiqot o'tkazishda qoidalarga asoslanadigan yagona o'lchov metodologiyasiga rioya qilinishi kerak.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) bolaning jismoniy rivojlanishini bolaning sog'lig'i holatining umumiy ko'rsatkichi va yosh bolalarning jismoniy rivojlanishi ko'rsatkichlarini alohida mintaq, mamlakat jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini baholash

mezoni sifatida belgilaydi. JSST yosh bolalarning jismoniy rivojlanishi monitoringini tibbiyot xodimlari yosh bolalarda o'lim va kasallanish darajasini pasaytirish borasida amalga oshirilayotgan eng samarali tadbirlardan biri deb hisoblaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Kalla suyagining chiziqli va burchakli ko'rsatkichlari yosh kattalashgan sari o'zgarib boradi va jinsiy dimorfizm holati kuzatiladi [1].

Organizm qanchalik yosh bo'lsa undagi o'sish va rivojlanish jarayonlari shunchalik jadal kechadi. Organizmning o'sish va rivojlanish jarayonlari bir tekisda kechmaydi [2].

Bosh o'lchamlarining kattalashuvi katta odamlarda ham davom etadi, biroq jarayon juda sekin kechadi. Yuz qismining o'sishi birinchi navbatda tishlarning chiqishi bilan bog'liq. Shunga ko'ra, boshning yuz qismi miya qismiga nisbatan kech shakllanadi. Yuzning kengligini ifodalovchi ko'rsatkichlarining taraqqiyoti yuz balandligini ko'rsatkichlariga nisbatan erta tugallanadi [3].

Postnatal ontogenez davrida bolaning yuz qismi proporsiyasi tish-jag apparati hisobiga yuz balandligining mutloq va nisbiy kattalashuvi qonuniyatlari bilan uzviy bog'liq. 5-6 yoshlardan keyin bolaning yuz qismini shakllanishi va uning o'lchamlarini o'zgarishi individual nasliy mexanizm asosida boshqariladi [4].

Yuz o'lchamlarining o'sishi bir butun umumiy jarayondir. Buni pastki jag'da aniqroq kuzatish mumkin: yoshga bog'liq holatda dahan borgan sari uzunlashib va oldingan chiqib boraveradi [5].

Ilmiy tadqiqotning materiali sifatida Izboskan tumanida yashovchi 7-12 yosh toifasidagi jismoniy va aqliy jihatdan har tomonlama sog'lom 180 nafar jismoniy va aqliy jihatdan sog'lom o'g'il va qiz bolalar olindi. Tekshirishni olib borishda morfometrik va variatsion-statistik usullar qo'llanildi.

Kraniometrik o'lchashlarni amalga oshirishda quyidagi ketma-ketlikdagi usullar bajarildi:

- 1) obyekt tanlab olindi;
- 2) tanlab oliingan bolalarning kraniometrik ko'rsatkichlari o'lchandi;
- 3) olingan ma'lumotlar asosida kraniometrik indekslar maxsus formulalar yordamida hisoblab chiqildi;
- 4) kraniometrik o'lchashlarda olingan barcha raqamli ko'rsatkichlar variatsion statistika usullari (A.M. Merkov, A.E. Polyakov, 1974) yordamida qayta ishlandi;
- 5) olingan barcha ma'lumotlar yig'ildi va jamlandi, tahlil qilindi.

Kraniometrik tekshiruvlarni o'tkazishni tashkillashtirishda quyidagilarga e'tibor qaratildi:

1. Materialni to'g'ri tanlab olish va to'g'ri guruhlash.
2. Kraniometrik tekshiruvni o'tkazish uchun qulay sharoitlarga ega va sanitariya talablariga javob beradigan joyni tayinlash.
3. Tekshiruv o'tkazish uchun aniq vaqtni tayinlash.
4. Tekshiruv asboblari tanlash va to'plash. Ularning ishlashini to'g'riligini standartlashtirishdan o'tkazish.

Yuqori yuz ko'rsatkichi parametrini yuz yuqori qismining balandligini yonoq diametriga nisbatini 100 ga ko'paytirish orqali aniqlanadi.

Yuqori yuz ko'rsatkichi – yuz yuqori qismining balandligi*100 yonoq diametri

Ushbu ko'rsatkich quyidagicha tahlil qilinadi:

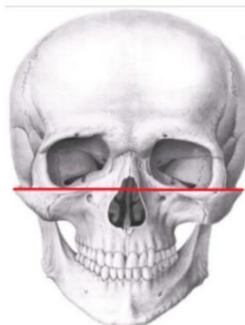
- 49,9 gacha – euriyen;
- 50,0-54,9 – mezen;
- 55,0 va undan yuqori bo'lsa – lepten.

Yuz qismi skeleti ko'rsatkichlarining ichida yuqori yuz ko'rsatkichi irqiy tashxislashda katta ahamiyatga ega [6].

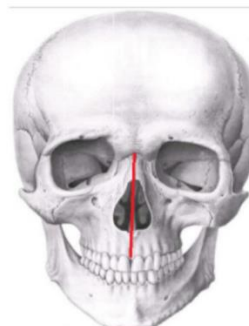
Yuz yuqori qismining balandligi – nazion (n) va prostion (pr) nuqtalari orasidagi masofa. Bu ko'rsatkich ham shtangensirkul yordamida o'lchandi.

Yonoq diametri – bu kallaning ikkala tomonidagi yonoq yoylari tashqi yuzalari orasidagi maksimal masofa. Ushbu ko'rsatkich o'ng va chap tomondagi zigion (zy) nuqtalari orasini frontal o'q yo'nalishida tazomer bilan o'lchandi.

Tahlil va natijalar.

1-rasm. Yonoq diametrini o'lchash sohasi

2-rasm. Yuz yuqori qismining balandligini o'lchash sohasi

Morfometrik tahlillarga ko'ra o'g'il, bolalarda kalla ko'rsatkichi 7 yoshda 54,42, 10 yoshda 53,20 va 12 yoshda 55,62 esa ga teng boladi. Qiz bolalarda ushbu ko'rsatkich 7 yoshda 54,34, 10 yoshda 54,10, 12 yoshda bo'lsa 54,38ni tashkil etishi olib borilgan morfometrik olchashlar natijalaridan ma'lum boldi. 7 yoshdan to 12 yoshgacha bo'lgan o'g'il bolalarda ko'rsatkich 54,42 dan 55,62 gacha ortib borishi kuzatilsa, ushbu yosh oralig'idagi qiz bolalarda 54,34 dan 54,38 ga o'zgarib boradi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning kraniometrik ko'rsatkichlari orasida jinsga bog'liq tafovutlar kuzatiladi.

1-jadval. 7 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan davrda yuqori-yuz ko'rsatkichi ko'rsatkichning o'sish dinamikasi ($X \pm m$, sm da)

Bolaning yoshi	Jinsi	Kraniometrik ko'rsatkichlar
		Yuqori-yuz ko'rsatkichi
7 yosh	O'g'il	54,42
	Qiz	54,34
8 yosh	O'g'il	52,92
	Qiz	54,32
9 yosh	O'g'il	52,34
	Qiz	54,2
10 yosh	O'g'il	53,20
	Qiz	54,10
11 yosh	O'g'il	53,94
	Qiz	54,04
12 yosh	O'g'il	55,62
	Qiz	54,38

Xulosa. Yuqori-yuz ko'rsatkichi o'g'il bolalarda 10-11 yoshlar orasida deyarli o'zgarmaydi. 12 yoshda bu ko'rsatkich 55,62 gacha ortadi va 1,1 barobarga kattalashadi. Qiz bolalarda ham 10-11 yoshlar orasida

deyarli o'zgarmaydi, 12 yoshda 2 % ga ortadi. 10-11 yoshli qizlar eurien tipda, 12 yoshda esa mezen tipida bo'ladi. O'g'il bolalarning barcha yoshlarida mezen tipida bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Алешкина О.Ю. Базикраниальная типология конструкции черепа человека: Автореф. дис. . . . доктор мед. наук. - Волгоград: 2007.
2. Тишневской И.А. Возрастная и конституциональная антропология. // Учеб. пособие. -Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2000. - С. 56.
3. Орлов С.А., Сосин Д.Г. Проведение антропометрических исследований: Методическое руководство. -Тюмень: Тюменская медицинская академия, 1997. -С. 38.
4. Куприянов В.В., Стовичек Г.В. Лицо человека: анатомия, мимика. - М.: Медицина, 1988. - С. 13-22.
5. Харитонов В.М., Ожигова А.П., Година Е.З. Антропология. // Учебник для вузов. -М.: «Владос» 2004. -С.272.
6. Тетако Л.И., Саливон И.И. Основы современной антропологии. - Минск: Университетское, 1989. - С. 39-81.

REZYUME. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda yuqori yuz ko'rsatkichini tahlil qilish: o'sishini dinamikada kuzatish, shakllanish muddatlari, o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganish (Izboskan tumanida yashovchi bolalardan olingan morfometrik ko'rsatkichlar misolida) maqsadida olib borilgan antropometrik tadqiqot natijalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлены результаты антропометрического исследования, проведенного с целью анализа верхнего индекса лица у детей младшего школьного возраста: проследить его рост в динамике, изучить периоды формирования, закономерности роста и развития (на примере морфометрических показателей, полученных от детей, проживающих в Избосканском районе).

SUMMARY. In this article, the results of the anthropometric research conducted in order to analyze the upper face index in children of junior school age: to monitor its growth in dynamics, to study the periods of formation, the laws of growth and development (as an example of morphometric indicators obtained from children living in Izboskan district) illuminated.

Geografiya

NÓKIS RAYONÍ OYKONIMLERI

O.O.Baltabayev – *geografiya ilimleri boyinsha filosofiya doktori*
Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch so'zlar: toponim, geografik nom, oykonim, aholi punkti, termin, mahalliy geografik termin, toponimik meros.

Ключевые слова: топоним, географическое название, ойконим, населенные пункт, термин, местный географический термин, топонимическое наследие.

Key words: toponym, geographical name, oikonym, settlement, term, local geographical term, toponymic heritage.

Kirisiw. Geografiyalıq atamalar yaǵnıy toponimler tariyxtıń tikkeley belgisi sıpatında ol jerde ásirler dawamında jasap kelgen xalıqlardıń turmis tárizi sebepli turaqlı túrde toltırılıp, qayta atama berilip, jańalanıp jámiyettiń túrli mıtájlikleri ushın xızmet etedi. Toponimlerdiń eń keń tarqalǵan túrlerinen biri bolǵan xalıq jasaw orınlarınń atamaları – oykonimlerdi úyreniwshi taraw oykonimika (grekshe, oykos – “úy”, “jasaw ornı”, “mákan”) dep ataladı [3]. Oykonimler qala, qalasha, awıl sıyaqlı elatlı punktlerdiń atamalarınan ibarat. Belgili toponimist, geograf alım S.Q.Qorayev oykonimlerdi toponimlerdiń eń ózgeriwsheń túri ekenligin aytıp, tómendegishe jazadı: “Úlke tábiyatınıń ózgeshelikleri, jámiyet ómirinde ásirler dawamında júz bergen tariyxıy, social hám siyasiy waqıya-hádiyseler, xalıqtıń kásip-óner atamaları, xalıq jasaw punktın birinshi bolıp ózlestirgen yamasa oǵan tiykar salǵan adamnıń ismi, yamasa, onda qanday qáwim wákılleri jasaǵanı sonday-aq, jasap atırǵanına qarap urıw-qáwim ataması – etnonim qala-awıl atamalarında óz kórinisin tabadı” [5]. Sol sebepli de, geografiyalıq atamalar atap aytqanda, oykonimler turmisimizda úlken áhmiyetke iye. Biz bul ilimiy jumısımızda Nókis rayonı oykonimlerin atap aytqanda, olardıń leksika-semantikalıq ózgesheliklerin, payda bolıwında qatnasqan jergilikli geografiyalıq terminlerdiń rolin, sonday-aq, payda bolıw hám ózgeriw dáwirlerin analizleybiz.

Tiykargı bólim. Nókis rayonı Qaraqalpaqstan Respublikasınıń oraylıq bóliminde jaylasqan bolıp, 1968-jıl 25-dekabrde dúzilgen. Administrativlik oravı Aqmańǵıt qalashası. Rayon batısta Xoieli rayonı, arqa-batısta Ámiwdarva darvası arqalı Qanlıkól rayonı, shıǵısta Qaraózek rayonı, arqa-shıǵısta Kegeyli rayonı, arqada Bozataw rayonı, qubla-shıǵısta bolsa Ámiwdarva rayonı menen shegaralasqan. Maydanı 0,94 mıń km². Ravonda 2021-jıl 1-yanvar jaǵdayında 1 qalasha hám 39 elatlı punkt dizimge alınǵan [1]. Bul xalıq jasaw orınları atamaları bir-birinen leksika-semantikalıq, topoterminologiyalıq hám

payda bolıw dáwirleri boyınsha keskin parıqlanadı hám ózine tán ózgesheliklerge iye.

Geografiyalıq terminler tiykarınan jergilikli geografiyalıq terminler respublikamız aymaǵındaǵı atamaların payda bolıwında tiykargı roldı atqaradı. Rayon aymaǵındaǵı elatlı punkt atamaların payda bolıwında da jergilikli geografiyalıq terminler qatnasqan bolıp, olardı tómendegishe kóriwimiz múmkin: jámi 40 oykonimnen 31 oykonimde, yaǵnıy 77,5% iniń quramında topoterminler qatnaspaǵan bolsa, 9 oykonim, yaǵnıy 22,5% i bolsa jergilikli topoterminler qatnasında payda bolǵan. Sonnan 3 oykonim (jámi oykonimlerdiń 7,5% i) quramında *kól* (*Quwlıkól, Shorkól, Uzinkól*), 2 oykonim (5% i) *taw* (*Qirantaw, Tóktaw*), 2 oykonim (5% i) *awıl* (*Aqmańǵıtawıl, Qazaqawıl*), 1 oykonim (2,5% i) *qala* (*Maqsımqala*), 1 oykonim (2,5% i) *jaǵıs* (*Qallıjaǵıs*) sıyaqlı jergilikli geografiyalıq terminlerin óz ishine alǵanlıǵın kóremiz.

Geografiyalıq atamaların payda bolıwı hám mánis-mazmunı hár qıylı bolıp olardı izertlew arqalı kóplegen atamaların payda bolıw shınlıǵın yaǵnıy etimologiyasın anıqlaw múmkinshiligine iye bolamız. Elimizde respublikamız oykonimlerin leksika-semantikalıq jaqtan klassifikaciyalaw boyınsha kóplegen izertlew jumsları alıp barılǵan. Búgingi jumısta Nókis rayonı oykonimlerin leksika-semantikalıq ózgesheligi jaǵınan 10 topargá bólip úyrendik (1-keste hám 1-súwretke qarań).

1-keste. Nókis rayonı oykonimleriniń leksika-semantikalıq klassifikaciyası

№	Oykonimlerdiń leksika-semantikalıq toparları	Oykonimler
1.	Geografiyalıq orın ózgeshelikleri menen baylanıslı	<i>Qallıjaǵıs</i>
2.	Oronimlerden payda bolǵan oykonimler	<i>Qirantaw, Tóktaw</i>
3.	Gidronimlerden payda bolǵan oykonimler	<i>Jiydeli, Kóksuw, Quwlıkól, Tarlı, Shorkól, Shortanbay, Shoytas, Uzinkól</i>